

ОЛЕКСІЙ КОНОНЕНКО
**УКРАЇНСЬКА
МІФОЛОГІЯ**
БОЖЕСТВА І СИМВОЛИ

Харків
«Фоліо»
2023

В усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичай своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, ніде не може знайти собі притулку та пристановище, бо він загублений для свого народу.

Олекса Воропай

МІФОСВІТ

А) ЯЗИЧНИЦЬКА ПЕРВИНА

Велети. Городище. Дитинець. Жертва. Ідоли.
Ініціація. Капища. Обереги. Поховальні обряди.
Тотем. Трапеза. Требище. Тризна. Яв, Нав і Прав.

Поняття „язичництво” виникло в церковному середовищі в першому тисячолітті нашої ери як позначення всього нехристиянського: і гімнів „Річведи”, і міфології давньої Греції.

Але щодо слов'ян — неможливо розглядати язичництво лише в межах цього тисячоліття. Корені праслов'янства ростуть з глибини первісних епох. Тоді й там зародилися паростки слов'янського фольклору: велети й богатирі, Велес і Стрибог, шанування тотемних тварин, замовляння природних стихій.

Першослов'яни поклонялися упирам і берегиням, Роду і рожаницям. Прирос-

таючи до землі, обожнювали Матір Сиру Землю, небо (Сварога), сонце (Даждьбога). Захищали рідну землю, і виникав богатирський епос з величними героями, які побивали зміїв та іншу злу силу.

Потім головним богом став грізний Перун, покровитель князів і воїнів. Утворюється Київська держава, язичництво стає державною релігією.

Прийняття християнства ще довго не зачепило язичницькі устої, особливо в малих містечках і поселеннях. Та й у великих містах відбували язичницькі обряди, навіть князі та знать брали в них участь.

На початку XIII століття у слов'янських народів остаточно встановилося двовір'я, яке дожило до наших днів, бо у свідомості, творчості, побуті слов'ян лишки давніх язичницьких вірувань мирно співіснують з християнською релігією.

ВЕЛЕТИ

А ще асилки, великдони, осилки — велетні-богатири, першолюди у східнослов'янській міфології. Жили в прадавні часи. За народними переказами, велети підняли скелі, утрамбували провалля та урвища, проклали канали для річок. Хизуючись своєю силою, вони почали загрожувати небесним богам: підкидати в небо булави так, що ті гриміли

й лякали богів, хитати-розхитувати землю тощо. Боги розсердилися і знищили велетнів.

Велетні-першолюди, або потвори, є в багатьох міфах народів світу. Вони є залишками язичницьких вірувань. Свідченнями про них є персонажі билин (Святогор) та казок (Вернигора, Вернидуб, Крутивус).

Відомий український переказ про великдона, який був такий великий, що йому не було ні житла, ні притулку на землі. Задумав він зійти на небо. Йде, моря йому по коліна, гори переступає, дійшов

найвищої гори. Став на веселку, що воду в хмари подає, та й подався на небо. Побачили те небесні боги, злякалися такого великого і не пустили до себе. Так і лишився великдон між небом і землею: хмари йому — постіль, одежа; вітри й птахи їжуносять; воду з веселки п'є. Але гірко в самоті, тяжко: плаче великдон — дощі йдуть, стогне — громи гримлять.

ГОРОДИЩЕ

Святилище давніх слов'ян, призначене для обрядових дійств під час язичницьких свят, для ритуальних жертвоприношень. Споруджували городища під горою чи під пагорбом біля води, навкруг них насипали вали, прокопували рови, які заповнювали водою. Мали городища два чи три входи, поблизу розташовували урочища з ідолами богів.

Те, що городища були місцями язичницького славлення богів, жертвоприношення, спалення небіжчиків, підтверджують археологічні розкопки, під час яких знаходили багато попелу, кісток людей і решток тварин, череп'я жертвовного глиняного посуду, кам'яні основи вогнища-жертovníка, ножі, стріли, золоті та срібні прикраси.

Яків Головацький подає, що „...городища розкинуті по багатьох слов'янських країнах, особливо біля північного підніжжя Карпат, в Галичині і всій землі руській...”

ДИТИНЕЦЬ

Фортеця в середині міста, невелике внутрішнє містечко, — як дитя в материнській утробі — де жили князі, правителі слов'янських міст.

Так ще називалася жертва, яку слов'яни приносили своїм містам.

Дійшла до наших часів легенда про спустошення міста Славенська хворобами — язвою. Задунайські слов'яни відшукали руїни міста і вирішили збудувати там нове місто. Зібралися старійшини на раду: як закласти місто, яку йому дати назву. Один з них запропонував, щоб наступного дня на сході сонця вийти на шлях і перший зустрічний дасть назву місту. Вранці першим їм зустрівся хлопчик, ще майже зовсім дитина. Його принесли в жертву, закопали під стінами міста. Звідси ніби й пішло — дитинець.

ЖЕРТВА

Жертва, **треба** — дари, що їх приносили давні слов'яни, щоб умилостивити своїх богів. Ще приносили жертви духам померлих предків, обожнюваним предметам та явищам. Звичай жертвоприношення виник з уявлень про втручання в життя людини небесних богів та природних духів. Отож і віддавали їм люди частку з урожаю, приплоду, жертвували зілля, тварин, інколи навіть юнаків чи дівчат племені, щоб боги були добрими й милостивими.

Про жорстокість обряду жертвоприношення є спомин у „Повісті минулих літ”: „...І приносили їм жертви, називаючи їх богами, і приводили до них синів своїх і дочок, а жертви ці йшли бісам, і оскверняли землю жертвоприношеннями своїми. І осквернилась кров'ю земля Руська і пагорб той”.

Перунів пагорб — нині Володимирська гірка в Києві. Під час жертвоприношень відбувалися гадання з метою довідатися волю богів. Часто ті гадання вказували на жертву. Знову ж, у „Повісті минулих літ” знаходимо свідчення, що за допомогою **жереба**, який символізував волю богів, визначали отроків та дівчат, котрих приносили в жертву.

Візантійський письменник X ст. Лев Диякон в описі походу Святослава пише про принесення в жертву полонених воїнами руського князя.

Обряд жертвоприношення у слов'ян мав на меті підношення богам і сподівання на відповідь: сприяння у полюванні, військових вправах, у вирощенні врожаю тощо.

У Густинському літописі читаємо, що ідолу Перуна в пантеоні богів князя Володимира „...як богу жертви приносили і вогонь непогасний з дубового дерева постійно палили”. Історики давнини Костянтин Багрянородний, Ібн-Фадлан, Прокопій Кесарійський свідчать, що слов'яни жертвували своїм богам квіти, вінки, м'ясо, зілля, хліб, півнів, овець та рогату худобу.

За свідченнями літописів та історичних джерел, жертвоприношення у слов'ян відбувалося під час великих свят на честь богів; під час різних важливих подій в житті племені (похід, перемога в битві, тризна тощо).

Окрім того, жертвоприношення відбували ще досить часто домашнім богам, духам померлих предків.

Залишки цього обряду можна зустріти й сьогодні. Це квітання травами та квітами домівок — клечання — під час Зелених свят; виставляння їжі, напоїв на підвіконня, на стіл, за поріг під час Різдва; кроплення горілкою та принесення їжі на могилки під час поминальних днів.

У давніх слов'ян обряд жертвоприношення виконували жерці.

ІДОЛИ

Боввани, кумири, істукани — грубо зроблені дерев'яні чи кам'яні статуї богів, з позначеним одягом, озброєні мечами, палицями, із символічними атрибутами: рогом — символом сили й достатку, чашею — символом долі тощо. Ідолів ще називали капами, звідси — капище.

Ставили ідолів у капищах — на пагорбах, на берегах річок, у священних гаях. Ідол був для язичників богом, якому вони поклонялися і жертвували. Ще ставили ідолів у оселях — домашніх богів. Їх навіть брали із собою, вирушаючи в дорогу.

Арабський письменник X ст. Ібн-Даста свідчить про слов'ян: „...всі вони були ідолопоклонниками”. Те ж дійшло до нас і в літописах: „Приде Игорь на холм, где стояше Перун” (Іпатіївський літопис).

Загальновідоме капище богів київського князя Володимира. Коли Володимир прийняв християнство, язичницьких богів наказав посікти. Але Перуна — головного бога — велів кинути у воду, ще видно боячись гніву чи то самого Перуна, чи люду, який в нього сильно вірив.

Слов'янський люд після хрещення Русі поховав бовванів у печери та ліси й продовжував ще довго їм поклонятися таємно. А церква на тих місцях, де були капища і стояли ідоли, побудувала храми нової віри.

ІНІЦІАЦІЯ

Посвята, введення у таїнство культу, обряд посвячення в дорослі тощо. Ініціація охоплює міф як необхідну частину: під час обряду посвячуваному сповіщають міфи племені, які можуть знати тільки дорослі. Ініціація осмислюється як смерть і нове народження: посвячуваний, переходячи у новий статус, ніби знешкоджується у старій якості. Звідси ритуальна схема ініціації в сюжетах міфів та казок: випробування, які підстерігають героя у царстві мертвих або на небі чи в країні чудовиськ.

Ініціація наявна в мотивах тимчасового вигнання героя зі звичного середовища, виконання ним тяжких доручень.

В обряді ініціації героєм виступає молодший, бо тільки молодший може перейти в інший статус, може бути посвяченим, що й створює сюжет. Структури ініціації, міфа, казки мають схожість.

КАПИЩА

Капища, **ідолища** — язичницькі олтарі, місця, де приносили жертви богам, храмові споруди, де розміщувалися статуї божеств.

Здебільшого капища слов'ян були просто неба. Проте розкопки та літописні джерела свідчать, що за часів дохристиянських вірувань слов'яни мали й культові споруди.

У 1908 році в центрі городища на Старокиївській горі відомий археолог В. В. Хвойка розкопав найдавніше капище слов'ян.

Це великий культовий центр еліпсоїдної форми, мабуть, усього полянського князівства. У капищі здіймався масивний стовп, у якому чергувалися шари сильно перепаленої глини, попелу і вугілля. Навколо — чимало кісток і черепів тварин, які були принесені в жертву. Стовп являє собою жертovníк, на якому відбувалися жертвоприношення.

Дослідники вважають, що це — язичницьке капище Перуна.

Арабський письменник і мандрівник Ібн-Фадлан, який спостерігав обряд жертвоприношення, лишив опис, що голови убитих тварин розвішували слов'яни на дереві, яке стояло за ідолами, частину м'яса роздавали, а іншу залишали головному ідолу та меншим у капищі.

Капища слов'яни влаштовували на підвищеннях, біля водоймищ, під кронами дерев, що свід-

чить про вшанування лісів, озер та підвищених місць. До капищ вхід мали жерці та їхні помічники увесь час, вони підтримували вогонь, готували необхідні ритуальні предмети. Під час обрядів жертвоприношень до капища заходили й непосвячені язичники. Проте вони не мали права ступати до святилища, де горів вогонь і відбувався обряд жертвоприношення.

У західних слов'ян язичницькі храми-капища мали назву **континна**.

У капищах стояли статуї богів: посередині — головного бога (Перуна, Рода, Даждьбога, Тура, Велеса, Святовита тощо), а в оточенні були боввани інших, менших божків.

ОБЕРЕГИ

На глиняних посудинах (горщиках, глечиках, мисках) давні слов'яни малювали орнамент, який мав виконувати охоронну функцію. Орнамент бував різним: хрестики, кола, зірки, коса лінія (дощ), хвиляста лінія (вода) та інші. Усі ці магичні символи були оберегами, що захищали посуд і їжу в нім від злих духів.

Оберегами були **амулет-зміювики**, які є прикладом двовір'я. Носили зміювики поверх одягу на грудях. На них зображували християнські святі або християнські сюжети, був напис, а на зворотному боці — антична Горгонія чи то змієподібна скіфська Єхидна. Християнські святі на зміюви-

ках в основному змієборці, ті, які замінили язичницького бога-громовика.

Особливу пошану мали у слов'ян амулети-обереги. Так називалися предмети з тим відбитком божества, яким приписували таємничу надприродну силу. Такі амулети (або ж набори їх) часто

носили із собою, на грудях, біля пояса, і вони мали охороняти від злих сил, відвертати напасті, нещастя, чари, лихо.

Амулети були різні, найчастіше це мініатюрні зображення звірів, коней, птахів, а також предмети — топірці, ножі, гребені, ключі, замочки, ложки, бубонці тощо.

Поява амулетів-сокирок була спричинена культом Перуна, з'явилися вони ще до X ст. і виконували роль оберегів, виступали символами й атрибутами грізного небесного бога.

За віруваннями наших предків, емблемою бога-громовика, що охороняв людей від злих духів, були так звані підвіски-бубонці та деякі інші шумові предмети. Грушоподібні бубонці прикріплювали біля пояса і на грудях. Всередині вони мали металеві кульки, висіли на довгих ремінцях чи ланцюжках і під час найменшого поруху коливалися та дзвеніли, відганяючи нечисту силу.

З культом нічного світила пов'язані численні підвіски у вигляді кружала — так звані **лунниці**. Їх носили як сережки і як **намисто**, а також на жіночих головних уборах. Це були амулети-обереги, які захищали дівчат від злих чар.

Сережки з хрестиками були оберегами від різних хвороб. Їх носили й чоловіки. Хрест у язичників-слов'ян був символом небесного вогню, сонячного божества, а тому хрестові приписували особливі священні властивості.

ЗМІСТ

ПОЧАТОК.....	4
МІФОПОСТІЧНИЙ СВІТ: ВІД ПРАДІДА ДО ПРАВНУКА.....	4
МІФОСВІТ.....	30
А) ЯЗИЧНИЦЬКА ПЕРВИНА.....	30
Велети. Городище. Дитинець. Жертва. Ідоли. Ініціація. Канища. Обереги. Поховальні обряди. Тотем. Трапеза. Требище. Тризна. Яв, Нав і Прав.	
Б) УНІВЕРСАЛЬНІ ОБРАЗИ ВСЕСВІТУ.....	55
Алатир-камінь. Біловоддя. Буян-острів. Вирій. Гора світова. Дерево світове. Океан світовий. Студенець-озеро. Яйце світове.	
В) РАННІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ.....	70
Анімізм. Землеробський культ. Магія. Тотемізм. Фетишизм. Шаманізм.	
Г) ПЕРСОНІФІКОВАНІ ЯВИЩА ПРИРОДИ.....	85
Блискавка. Буря. Веселка. Вітер. Вогонь. Вода. Град. Грім. Дощ. Завірюха. Засуха. Іній. Метелиця. Роса. Сніг. Сніговій. Туман. Хмара.	
Д) НЕБЕСНІ СВІТИЛА І ЗОРІ.....	118
Василля. Вечірка. Віз. Гелело. Дівочі зорі. Залізне Колесо. Зоря. Квочка. Кігачі. Комети. Маніяк. Місяць. Небо. Сонце. Чумацький Шлях.	

БОЖЕСТВА 160**А) ВИЩІ БОГИ ТА БОГІНИ 160**

Баба. Баган. Берегині. Білбог. Благовісник. Бог.
 Буднітай. Велес. Гайбог. Гонило. Господар. Дабог.
 Даждьбог. Дана. Дзеванна. Див. Дий. Дід. Дідилія.
 Дундер. Єню. Желя. Жив. Жива. Земенник. Земня.
 Зибог. Зимерзла. Зимцерла. Зірка. Злебог. Знич.
 Іпабог. Карна. Коляда. Корс. Кродо. Купало. Лад.
 Лада. Лед. Лель. Люб і Нелюб. Любмел. Магура.
 Мара. Мати Сира Земля. Мая. Мерцана. Мокош.
 Неміза. Ній. Озем і Сумерла. Пек. Пергрубій.
 Переплут. Переруг. Перун. Погода. Подага.
 Полель. Поревит. Поренут. Посвист. Прабог. Прія.
 Припікало. Прове. Прок. Радогост. Раріг. Род.
 Родомисл. Рожаниці. Руєвит. Сварог. Сварожич.
 Святибір. Святовид. Сильнобог. Симаргл. Слава.
 Спор. Среча і Несреча. Стрибог. Суд. Судениці.
 Тригла. Триглав. Троян. Тур. Уд. Услад. Хамбог.
 Хворст. Хорс. Цур. Числобог. Чорнобог. Яра.
 Ярило. Яровит. Ясонь.

**Б) БОЖЕСТВА І ПЕРСОНИ КАЛЕНДАРНИХ
ТА СЕЗОННИХ ОБРЯДІВ 327**

Бадняк. Божич. Вясновка. Герман. Гостейка.
 Джамал. Дідух. Додола. Єнева буля. Жатварка.
 Зелений шум. Калита. Колодка. Кострома. Коструб.
 Кралиця. Кукер. Куст. Марена. Масляна. Овсень.
 Пеперуда. Перегоня. Полазник. Тополя.

КАЛЕНДАРНА СИМВОЛІКА 372

День і Ніч. Тиждень. Дні тижня: Понеділок.
 Вівторок. Середа. Четвер. П'ятниця. Субота.
 Неділя. Пори року: Весна. Літо. Осінь. Зима.
 Місяці: Березень. Квітень. Травень. Червень.
 Липень. Серпень. Вересень. Жовтень. Листопад.
 Грудень. Січень. Лютий.

СИМВОЛІКА КАМЕНІВ ТА МЕТАЛІВ..... 430

Агат. Александрит. Алмаз. Аметист. Безоаровий камінь. Берил. Бірюза. Бронза. Бурштин. Гагат. Геліотроп. Гірський кришталь. Гранат. Жадеїт. Залізо. Золото. Кварц. Кінь-камінь. Корал. Корунд. Кремень. Курячий бог. Лазурит. Лігурій. Малахіт. Мідь. Нефрит. Обсидіан. Олово. Опал. Перлина. Пірофіліт. Родоніт. Рубін. Сапфір. Сардонікс. Свинець. Селеніт. Сердолік. Смарагд. Смола. Срібло. Топаз. Турмалін. Халцедон. Яшма.

Популярне видання

Серія «Українська міфологія»

КОНОНЕНКО
Олексій Анатолійович

УКРАЇНСЬКА МІФОЛОГІЯ
БОЖЕСТВА І СИМВОЛИ

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *Л. І. Вакуленко*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *О. О. Жирнова*

Підписано до друку 02.10.2023. Формат $84 \times 108 \frac{1}{32}$.
Умов. друк. арк. 26,88. Облік.-вид. арк. 21,71.
Тираж 1200 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

К65

Кононенко О. А.

Українська міфологія. Божества і символи / Олексій Кононенко; іл. В. А. Кононенка; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фолю, 2023. — 509 с.: іл. — (Укр. міфологія).

ISBN 978-617-551-646-1

(Укр. міфологія)

ISBN 978-617-551-649-2

Це видання знайомить читачів з міфічним світом богів, персонажами календарних та сезонних обрядів, яких придумали наші далекі предки, котрі не могли пояснити багато довколишніх явищ, що були сильнішими від них. Цим істотам було призначено керувати життям людини, сприяти основним її промислам і заняттям, впливати на сили природи. Книжка містить оригінальні характеристики божеств, у ній розповідається про походження небесних світил (зірок, планет), Чумацького Шляху, сузір'їв, а також про сучасний календар українців, де кожна пора року має важливу дату, навколо якої зосереджені свята, звичаї та обряди.

УДК 821.161.2-343